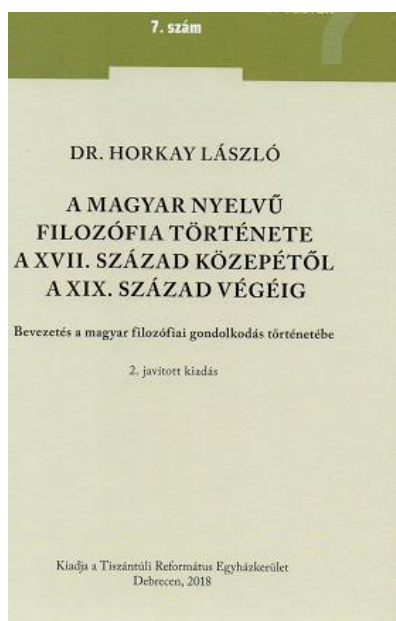

**Dr. Horkay László: A magyar nyelvű filozófia története
a XVII. század közepétől a XIX. század végéig
Bevezetés a magyar filozófiai gondolkodás történetébe
2. javított kiadás.**

Kiadja a Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2018. 247 oldal

Dr. Horkay László (1905–1976) vallásanár, teológus, lekipásztor, filozófiai író volt. Három éven át tanult nyugati egyetemeken. Debrecenben doktorált filozófiából, ahol később magyar és angol szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. A hajdúnánási Református Gimnáziumban eltöltött 15 év után került Debrecenbe, előbb a Dóczy Református Lánygimnáziumba, majd a Református Kollégium Gimnáziumába.

Nagy álma a filozófia művelése és a magyar filozófia ügyének szolgálata volt. Egyik korai tanulmá-

nyának címe rávilágít életműve fő motívumára: „Van-e magyar filozófia?” Válasza széleskörű filozófiai tájékozottságra, alapos, meggyőző érvekre támaszkodó határozott igen volt. A magyar filozófia történetének megírásához egy életen át gyűjtötte a jegyzeteket. Jelen kötet az utolsó nagy összegző munka, amelynek megjelenését már nem érthette meg: 1977-ben kis példányszámban, stencilezett formában adta ki a Magyarországi Református Egyház Egyházi Zsinata. Jelen kiadást Győri L. János gondozta.

Horkay László könyve komoly filozófiai tájékozottságának és időtálló filozófusi ítélőképességének egyaránt bizonyítéka. Külföldi tanulmányai nyomán Kant, majd Hegel művei kerültek érdeklődése középpontjába, de behatóan tanulmányozta Hume és Berkeley munkáit is. Főként ezeknek a filozófusoknak a magyar filozófiai gondolkodásra gyakorolt hatását kutatta. Mintegy 120 tudományos munkája született, 40 kézirata máig kiadatlan.

Erdélyi János munkássága a leggyakoribb hivatkozási alap Horkay könyvében, ami nem véletlen. Erdélyi dolgozta fel a magyar filozófiai gondolkodás kezdeteit I. István korától a 17. század végéig. Horkay

monográfiája egyfajta folytatása és betetőzése Erdélyi munkásságának: ő a 17. század második felétől tárgyalja a magyar filozófiai gondolkodás történetét, a 19. század végéig.

A könyv tartalmi centruma a magyar filozófia *lehetőségfeltételeinek* kérdésköre. A filozófia elsősorban a görögöknél, majd a németeknél érte el a „szellemi nagykorúságot”. A magyar ugyan „bölcselekedő természetű nép”, de csak a 19. században jutott el odáig, hogy „a filozófia igazán a vérévé váljon”, s „Erdélyi Jánosban érett nagykorúságra a filozófiai géniusz” (23.). Hosszú út vezetett ide: nálunk a filozófia sokáig csak nyelvileg volt magyar, inkább átvétele vagy utánzása volt külföldi divatos irányoknak. Horkay sokrétűen alátámasztja állítását, miszerint a Hegel-vitákkal indult meg az 1830-as évek végén a magyar nyelvű filozofálás. Ezekben a vitákban vált világossá az igazán újszerű, *sajátos magyar gondolkodás, amelynek kialakításában nyelv és szellem, a magyar anyanyelv és a sajátos magyar gondolatvilág összefonódnak* (22-26.).

A következő nagy kérdés az, hogy melyik nagy filozófia az alkalmas tájékozódási pont és inspiráló erő a magyar nyelvű filozofálás számára. Ezen paraméterek (sajátos magyar gondolkodás, a magyar nyelv és a korszerű, nagy filozófiákra való nyitottság) képezik a magyar filozófia tágabb, kulturális lehetőség-feltételeit.

A szerző visszatekintésében Apáczai Csere János (1625-1659) volt „az első nagy álmodó”, aki korának színvonalán állt, amikor Descartes gondolatvilágát közvetítette, még „pallérozatlan magyar nyelven”. De „érdeme vitathatatlan és kiemelkedő a magyar nyelvű filozofálás történetében” (27-31.). Apáczai vállalkozásának folytatása sokáig váratott magára. A magyar nyelvű filozofálás elfogadtatásáért folytatott küzdelem fontos alakja Sartori Bernárd egri tanár és Bernyák Bernárd pesti piarista voltak az 1770-es években.

A *kanti „tisztá” filozófia* alapjaira épülő magyar nyelvű filozófia kezdeteit jelzik Mártón István pápai tanár (a filozófiában is tájékozott Kazinczy Ferenc kifejezésével: „a pápai Kant”) 1795-től tartott előadásai. Márton meggyőződéssel vallotta: „Nem lesz szűk a magyar nyelv, csak pallérozzuk” (39.). Ezzel egyidőben hasonló céllal munkálkodott Debrecenben Domokos Lajos és Sárváry Pál, aki erkölcsfilozófiát tanított. Így kezdődött el a magyar nyelvű filozofálás „végrelegesen és folyamatosan” a 18–19. század fordulóján. Azonban Martinovicsék kivégzése és az egyházi nyomás hatására a nagy tehetség, Márton István „csak szomorú ígéret, torzó maradt, mint sok más jogutódja” (46). Említésre érdemes, hogy Horkay Márton István kanti alapokon nyugvó munkásságának ismertetéséhez felhasználta a Debreceni Református Kollégium

könyvtárában található Márton-kéziratot is (50.).

Az 1790-es évek közepén induló politikai és az egyházi nyomás áldozata lett Lengyel József debreceni filozófiaprofesszor. Pápa mellett ugyanis egy évtizedig Debrecen volt a kantianizmus központja. Horkay szerint „Nagy Sándor és Horváth József a bizonyosága annak, hogy ezekben a forrongó években, 1794–95-ben, Kant filozófiájának milyen komoly gárdája volt kialakulóban a debreceni kollégium fiataljai között” (60.). A Göttingában Kant hatása alá került Sárvári Pál vette át a filozófia tanszéket, ám a légkör neki sem kedvezett. Horkay „aszályos éveknek” nevezi ezt az időszakot. A kanti, majd a hegeli filozófiát támadó politikai fordulat szócsove a *Rosta* nevű kiadvány (1802) volt, amit Budai Ézsaiás debreceni professzor bátyja, Budai Ferenc jegyzett.

Néhány évtizeddel később az *Akadémia*, ezen belül a filozófia osztály 1830-as megalakulása új kereteket kínált a filozófia művelésére. 1834-ben létrejött a *Philosophiai Műszótár*. Ebben a magyar filozófiai nyelvújítás teljes anyaga megtalálható, bár minden kommentár nélkül. Az Akadémia kezdeményezésére adták ki Apáczai logikáját, s indult meg Erdélyi János munkálkodása a magyar filozófiai múlt feltárásában. Nagy szolgálatot tett a magyar filozófia ügyének a *Magyar Filozófiai Írók Tárának* megindítása, amely megkezdte a filozófia klasszikusainak magyar

nyelvű kiadását. 1892-ben az *Athenaeum* című folyóirat megjelentetésével az Akadémia tartós fórumot teremtett a filozófiai munkálkodásra. (95–104.)

A 19. században bontakozott ki a magyar filozófia első igazán nagy korszaka. Meghatározó történés a *Hegel-vita* volt. Ennek gyümölcse lett „a magyar nyelvű filozófiai gondolkodás végleges kibontakozása” (105.). A filozófia közüggé vált, s a közvéleményt elsősorban az foglalkoztatta, hogy miért vagyunk annyira lemaradva filozófiai téren és mit lehet ez ellen tenni. Az önálló magyar filozófia alapvetésének kérdésében megoszlottak a vélemények: az egyik tábor Hegel filozófiája mellett kardoskodott, a másik élesen ellenezte, mondván, hogy a józan magyar gondolkodásban mi sem áll ettől távolabb. Megindult a mintegy három évtizedig tartó harc, amely aztán „feltisztította a magyar filozófiai légkört” (106.). Kezdetben főleg a debreceni professzor, Vecsey József révén a Hegel-ellenes tábor diadalmaskodott (1834–1844), később (1854–1868) Erdélyi János Hegel híveinek szerezte meg a győzelmet. Horkay részletesen ismerteti a Hegel-vita történetét. A vitára jellemző volt, hogy Vecsey, aki a vitát provokálta, „nem akarta Hegelt igazi valója szerint megismerni, hanem a magyar hegelistákat lehetlenné tenni”. A vitában „több volt a hevesség, mint a tudomány, sokszor több a személyeskedés, mint a tudományos érdek” (121.). Az „eszmék csatája” mégsem volt hiá-

bavaló. Az *Athenaeumon* és a *Figyelmezőn* keresztül sokakban felkeltette az érdeklődést a filozófia problémái iránt, a hozzájárult ahhoz, hogy fokozatosan tisztázódott a magyar filozófiai nyelv kérdése, s lassan egységessé vált a filozófiai műnyelv. A vitát lezáró Erdélyi János már olyan filozófiai nyelven írhatott, amelyet mindenki megértett, s ez volt „a hegeli harcoknak igazi pozitív eredménye” (122.).

A „hegeli pörnek”, ami a hegeli filozófia körüli harc első menete volt, Szontágh Gusztáv volt a vezéralakja. Azért támadott, többnyire alaptalanul és félremagyarázva Hegelt, mert féltette tőle és követőitől a lassan kibontakozó magyar filozófiát. Kantra hivatkozva, a gyakorlati ész/filozófia elsőbbségét vallotta, amit szembeállított a német idealizmussal, köztük Hegellel. Ez nyilvánvaló félremagyarázás volt. Jellemző, hogy munkái gyakran külföldi munkák kivonatolásai voltak (140.). Kapóra jött neki az *egyezményes filozófia* ötlete, ami aztán népszerűvé vált. Ám ez sem tette alkalmassá őt komoly, önálló filozófiai munkára.

A magyar filozófiában az 50-es évek közepétől új fordulat következett: Erdélyi Jánossal az élen „új Hegel-reneszánsz termékenyített e hazában tisztultabb nézetekkel, önállóbb gondolkodással és sokkal szélesebb alapokon, mint... a harmincas években” (143.). Erdélyi Toldy Ferencnek írt levelében fogalmazza meg programját: „Nekem Hegel szellemében kell szólnom

minden tétova nélkül” (152.). Horkay értő eligazítást nyújt Erdélyi munkássága jelentőségének értékelésében. Erdélyi Jánossal „a magyar filozófia megteremtésének hősi korszaka” zárult le. Hegeltől kapta ugyan „a legdöntőbb hatásokat, de emellett mélyen benne gyökerezett a magyar múltban és a hazai valóságban.” Munkássága „példa és iránymutató volt: bebizonyította, hogy a magyar nép szelleméből folyóan, zamatos magyar nyelven is lehet írni a legmélyebb filozófiai problémákról” (149.). Erdélyi megmutatta: lehet Hegelről és Hegel alapján érthetően beszélni magyarul. De szelleme igazán fő művében sziporkázik, mely *A hazai bölcsészet jelene* címen jelent meg 1857-ben (153.). Ebben múltunk szellemi törekvéseinek kutatását és a magyar nyelv filozofikus természetét állítja középpontba. Egyik legnagyobb érdeme, „hogy filozófiai síkon is rámutatott a magyar szellem autonómiájára” (155.).

A magyar filozófiatörténet tágabb keretében Horkay így összegzi Erdélyi érdemeit: „Súlyos időkből lett irányítója a magyar filozófiai törekvéseknek. Biztos kezű iránymutató volt, akinek széles látóköre, nagy tudása, határozott célkitűzése a gazdagabb magyar filozófia kiteljesedésének útját egyengette. Úttörő volt annak felismerésében, hogy *a külföld ugyan taníthat és irányíthat bennünket, de a megújulás csak magából a magyar szellemből indulhat ki. Joggal tekinthetjük őt a kor színvonalán álló filozófiai gon-*

dolkodás megteremtőjének hazánkban, az első önálló utakon járó filozófusunknak” (164.).

A filozófia világa is nagyot fordult a század második felében, ami lecsapódott Erdélyi munkáiban is. 1860-tól kezdve már nem a magyar szellemi reneszánszért küzd, hanem a magyar filozófia történetének feldolgozására koncentrál. Belátta: a társadalmi-politikai feltételek nem kedveznek az önálló magyar filozófia ügyéért folytatott harcnak. Emellett a természettudományok előretérése, ennek nyomán a tapasztalat jelentőségének előtérbe kerülése a filozófiára is hatással volt. Horkay e fordulat nyomán a materializmus, a realizmus, a pozitivizmus, illetve az újkantianizmus irányzatainak a magyar filozófiára gyakorolt hatását vázolja az utolsó fejezetekben.

Alexander Bernát és Böhm Károly munkásságát kiemelkedőnek tartja ezekben az évtizedekben. Bár Alexander lekicsinylően beszélt a magyar filozófiáról, mégis maradandót alkotott Bánóczy Józseffel együtt, amikor 1881-ben megindították a *Filozófiai Írók Társát*. Descartes, Hume, Diderot, Kant és mások műveit tették elérhetővé magyar nyelven, amivel a magyar nyelvű filozofálás ügyét támogatták. Hasonlóan jelentős lépés volt, hogy Böhm Károly 1882-ben megindította a *Magyar Philosophiai Szemlét*, nívós szakmai fórumot teremtve a magyar nyelvű filozofálás számára

10 éven át. Megszűnése után az *Athenaeum* vette át ezt a szerepet.

Horkay Böhm érdemének tartja az első magyar filozófiai rendszer megalkotását (vö. 220–226). Böhm nézete szerint a filozófia nem csak objektív, történelmi gondolat, hanem megélt gondolat: élet. Kant és a német idealizmus, különösen Hegel és Fichte hatottak rá, valamint Comte pozitivizmusa. Horkay a Böhm-portrét saját kutatási eredményeiből merítve vázolta fel. A Hegel-vita, valamint Erdélyi munkásságának bemutatása mellett ez könyvének további, kutatási eredményekben gazdag, állításaiban többnyire ma is helytálló része. Az utolsó fejezetben a 19. századi magyar filozófia utolsó epizódját, a formalisztikus filozófia felülkerekedését mutatta be Pauler Ákos munkásságán keresztül.

Horkay László műve hiánypótló munka. A magyar filozófia 19. századi története kiemelkedő, számos tekintetben máig ható korszak, amiről nincs még egy ilyen átfogó, alapos, adatokban gazdag, filozófiai éleslátással és hozzáértéssel írt áttekintés. Jó szívvel ajánlható szakmabelieknek és a filozófia iránt érdeklődő olvasóknak, mindazoknak, akik a magyar filozófia ügyét bármilyen okból szívükön viselik.

Rózsa Erzsébet

filozófus, professor emeritus,
Debreceni Egyetem